

no sempre ofereixen una discussió o paral·lels i es limiten a donar referències bàsiques. La bibliografia en cadascun d'aquests capítols també varia en funció de l'enfocament particular de cadascun d'ells: des dels que han basat l'estudi en una identificació de les peces en base a obres de referència (cas dels exvots o de les llànties), fins als estudis que han considerat pertinent justificar les identifications amb paral·lels (cas de les figuretes de terracota i de bronze).

En la bibliografia hi ha un detall curiós que demostra la llibertat a l'hora de redactar el treball, atès que hi ha bibliografies que citen les pàgines dels articles i altres que no ho fan, fet que demostra l'heterogeneïtat de l'obra.

Pel que respecta a les il·lustracions, les primeres pàgines (21 a 51) mostren una selecció aleatòria de peces que apareixen reproduïdes en color. La resta de les peces catalogades, totes, apareixen reproduïdes en blanc i negre, sense escala gràfica i en una única vista. Apareixen repartides tant dins del text com en làmines, fet que facilita la identificació i és un mèrit que es distància dels catàlegs que suprimeixen il·lustracions quan es tracta de peces fàcilment identificables per una tipologia concreta. La llàstima és l'escala en què estan reproduïdes. És desigual, atès que la seva reproducció s'ha basat en criteris de disseny que han fet igualar en les làmines peces de diferents dimensions per a una reproducció més harmònica. Per tant, per a algunes peces és una reproducció poc operativa i dificulten una correcta observació.

El Cd que s'adjunta és una versió en Pdf del catàleg en paper, de manera que no resol els esmentats problemes respecte a les figures ni aporta nous continguts.

L'absència d'una introducció o un epíleg que sintetitzi la intenció de l'obra, més enllà de publicar un fons museístic, i que expliqui si el fons del Museu Frederic Marès disposa d'altres col·leccions arqueològiques, per exemple ceràmiques, vidres o numismàtica, fan que, tot i la publicació d'aquest gruixut, ben editat, ben estudiat i important catàleg, la formació de i la col·lecció arqueològica del Museu Frederic Marès continuïn presentant molts interrogants. Si bé cobreix la necessitat de contextualitzar les col·leccions des d'una òptica tipològica (categories, paral·lels i cronologia) queda pendent l'anàlisi des d'una òptica d'història de les descobertes i del mercat antiquari.

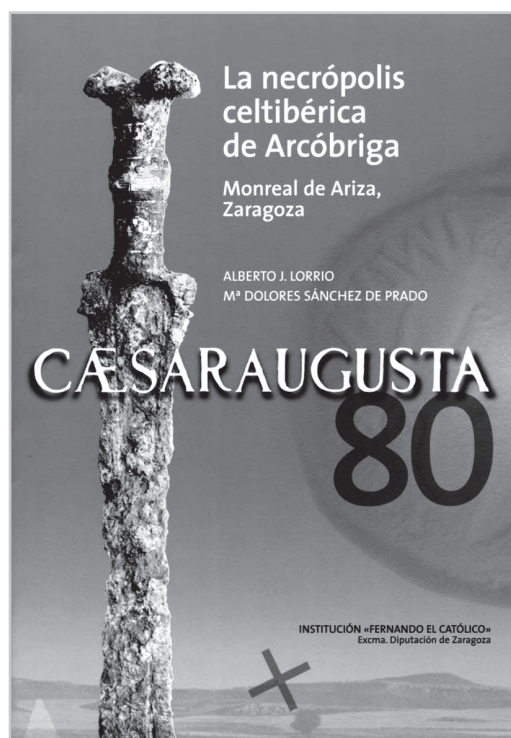
Tot i així, el mèrit del catàleg és notable i mereix un elogi. D'una banda, representa un exemple a seguir per altres museus catalans amb fons arqueològics formats, totalment o parcialment, per col·leccions particulars (Museu Episcopal de Vic, Museu de Figueres, Museu d'Arqueologia de Catalunya, etc.). En segon lloc, desperta la curiositat dels arqueòlegs "clàssics" i "protohistòrics" cap al Museu Marès. En tercer lloc, mostra un tipus de col·lecció arqueològica que a Catalunya hem de considerar atípica per la seva diversitat i volum però que formaria part d'un reduït grup de col·leccions arqueològiques, com la d'Antonio Vives, Bosch-Caterineu o Mateu, que evidencien una pràctica significativa, durant el segle xx a Catalunya, i que està pendent d'estudi. Finalment, l'important llegat que aquesta obra dona a conèixer, majoritàriament inèdit, vesteix el patrimoni artístic de la ciutat de Barcelona i de la xarxa de museus catalana.

El catàleg aconsegueix un objectiu inesperat: despertar la curiositat cap a Frederic Marès i la seva col·lecció arqueològica. Ara toca esperar l'aparició d'un segon volum que relacioni aquests dos aspectes.

Raimon Graells i Fabregat

Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsstipendiat der Alexander von Humboldt-Stiftung.

Lorrio, Alberto J., Sánchez de Prado, M. Dolores (2009). La necrópolis celtibérica de Arcóbriga, Monreal de Ariza, Zaragoza. *Caesaraugusta*, 80: 568 pàgs. ISBN: 978-84-9911-017-2.

Els estudis sobre el món funerari celtibèric tornen, amb aquesta obra, a estar d'enhonorabona. De manera ininterrompuda des de fa ara ja bastants anys els estudis sobre el món funerari celtibèric han aportat un important volum de publicacions i treballs de síntesi. Recentment s'han publicat de manera brillant les monografies sobre la necrópolis d'Herrerias III i Carratiermes, un dels capítols del VII Congreso sobre los Celtiberos de Daroca i s'estan presentant de manera continuada importants novetats, en forma d'articles, sobre diferents aspectes de les necrópolis d'Aguilar d'Anguita, Clares o altres.

Aquests estudis han considerat de manera sistemàtica les tipologies tant dels materials com de les estructures funeràries i sense descuidar l'anàlisi dels rituals. Cal dir, però, que la majoria d'aquests estudis han estat signats per un reduït nombre d'investigadors (entre d'altres: F. Burillo, M. L. Cerdeño, J. L. Argente, A. Jimeno o un dels signants d'aquest llibre, A. J. Lorrio). Això indica una enorme producció de tots aquests investigadors, però també una ingent i admirable capacitat de treball que ha combinat, amb

encert, noves excavacions i reestudis de les nombroses necròpolis excavades pel pioner de l'arqueologia celtibèrica a la península, el marquès de Cerralbo.

La recerca que aquí es presenta és el resultat del reestudi d'una important necròpolis parcialment excavada pel marquès de Cerralbo, la necròpolis d'Arcòbriga, al límit entre les províncies de Saragossa i Guadalajara. Aquest fet dóna continuïtat al que A. J. Lorrio havia iniciat amb la seva tesi doctoral (1997) i segueix una dinàmica, relativament nova, que té com a objectiu el reestudi del llegat del marquès de Cerralbo.

La necròpolis d'Arcòbriga es coneixia més per un tipus concret d'espasa que per les dades de les seves tombes. Ha estat mèrit d'aquest projecte (simultaniejat pel professor Lorrio amb l'estudi i la publicació d'una altra enorme obra de recent publicació, *Qurènima* —vegeu-ne la ressenya al número 19 de la *Revista d'Arqueologia de Ponent*—) posar en ordre les notícies de l'excavador, la identificació dels materials als fons del MAN-Madrid i la incorporació dels materials procedents del mateix jaciment avui al Museo de Zaragoza.

És, i m'anticipo al que diré al final, una obra monumental, important i perfectament estructurada. Tot hi està perfectament explicat, tot té sentit i el mateix discurs presenta la situació de cada tema, els problemes particulars i les solucions.

No cal dir que no és senzill raonar conjuntament l'estudi historiogràfic i l'arqueològic per a desenvolupar unes conclusions conjuntes. En aquest treball es produeix repetidament. Per exemple, sobre les espases epònimes o fins i tot sobre les diademes metàl·liques (ornaments inèdits al món celta europeu).

La publicació és meritòria per múltiples raons, però la discussió del catàleg, al meu parer, és un punt d'inflexió. Tots els materials citats per Cerralbo han estat identificats, descrits i comentats i, en cas que no s'hagin recuperat, s'ha raonat el perquè. A més de la reproducció gràfica de la totalitat dels materials s'ha realitzat un capítol de discussió per a cadascuna de les categories. Senzillament modèlic, a pesar que la bibliografia es restringeix a la peninsular i, per exemple, respecte a les fíbules es troba a faltar diversa bibliografia francesa i alemanya. En qualsevol cas l'estudi dels materials ofereix un plus d'interès en revisar materials reproduïts en fotografies antigues d'altres necròpolis, ha permès identificar algunes peces d'Arcòbriga i descartar-ne algunes altres erròniament atribuïdes a l'esmentada necròpolis.

Entre els materials cal mencionar tres grups. Un primer, de caràcter cèltic. Un segon, de tipus celtibèric. I un tercer, corresponent als materials absents.

Del primer grup destaca el nombre d'espases *La Tène* "autèntiques", peces corresponents a les tipologies centreeuropees i que es distancien de les produccions peninsulars. És aquesta la necròpolis peninsular amb major nombre d'exemplars, tot i que proporcionalment és la d'Atance la que en presenta més. Juntament amb aquests materials típicament cèltics destaca també la presència d'abundants fíbules cèltiques, característiques dels períodes *La Tène* C i D. Es podria dir que és la més *cèltica* de les necròpolis celtibèriques, sobre aquest fet potser queda pendent discutir i incidir en els detalls.

Respecte al segon grup crida l'atenció la discussió sobre els "*Elementos para sostener el tocado*" (p. 361-367), *a priori* un element de caràcter femení que les associacions amb armes posen en dubte, o a l'espera d'una millor explicació. Dins d'aquest segon grup, una altra categoria important és la dels estendards, documentats dos cops, que permeten desenvolupar una síntesi sobre aquest important símbol d'estatus i de poder (p. 339-344). Aquests objectes, quan es disposa de context i associacions, no sempre es vinculen a armes (casos de Numància) i és complicat trobar-los una definició precisa: ceptre, insígnia o estendard (p. 342-343).

Finalment, el tercer grup que volia esmentar es documenta en relació amb les matèries primeres documentades en els aixovars. És singular l'absència d'objectes de plata i la pràctica absència de vidre, però més sorprenent és encara l'absència de dues categories d'objectes: la panòplia defensiva i la vaixel·la metàl·lica. I no és que no s'hagin reconegut, sinó que no s'hi documenten.

La importància del treball es demostra en la normalització de la pràctica del reestudi de fons, col·leccions i excavacions antigues. Freqüentment es poden llegir comentaris lamentant la parcialitat de les dades ofertes per excavacions antigues, de primer quart del segle XX (i en alguns casos fins als anys cinquanta o seixanta). I és clar que aquells jaciments excavats d'antic ofereixen una informació limitada, i més encara quan únicament es volen utilitzar les conclusions que en aquell moment es van publicar. Per tant, com bé demostren els autors del treball que es comenta, el reestudi és una font de coneixement tan important com una nova excavació. El reestudi posa al dia la informació mitjançant mètodes actuals, interpretacions en el marc d'un debat evolucionat que permet aprofitar millor aquelles dades "antigues" que passen a estar de "moda" un altre cop. Per posar un exemple: molts cops se citen dades de contextos antics, que en molts casos agafen cronologies generals del jaciment, tàcitament acceptades i no revisades. La sorpresa resulta quan algú ho revisa i fa trontollar aquella cronologia en alguna centúria i per tant obliga a replantejar el discurs, i a canviar la lectura horitzontal de les dades. Un exemple podrien ser els cavalls de la Pedrera de Vallfogona de Balaguer. Sigui com sigui, crec pertinent recordar la introducció del cèlebre treball d'Sparkes i Talcott sobre l'Àgora d'Atenes on els autors exposaven una sèrie de punts fonamentals sobre funcionament de la seva obra. Entre d'altres deien que aquell treball era vàlid en aquell moment i que hauria de ser revisat amb l'evolució de la recerca. I tant! Però no sols aquell treball sinó tots.

Abans de concloure s'ha de celebrar l'encert de posar a disposició de la comunitat científica aquesta obra de manera gratuïta mitjançant internet (<ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/29/24/_ebook.pdf>). Avui ningú no discuteix la necessitat d'un intercanvi fluid de la recerca, un accés a la informació immediat. La Fundación Fernando el Católico i la direcció de la revista *Caesaraugusta* han afegit aquesta important obra a la xarxa (com molts altres títols), contribuint a la normalització científica d'aquesta eina i sumant-se a la pràctica que altres importants institucions ja te-

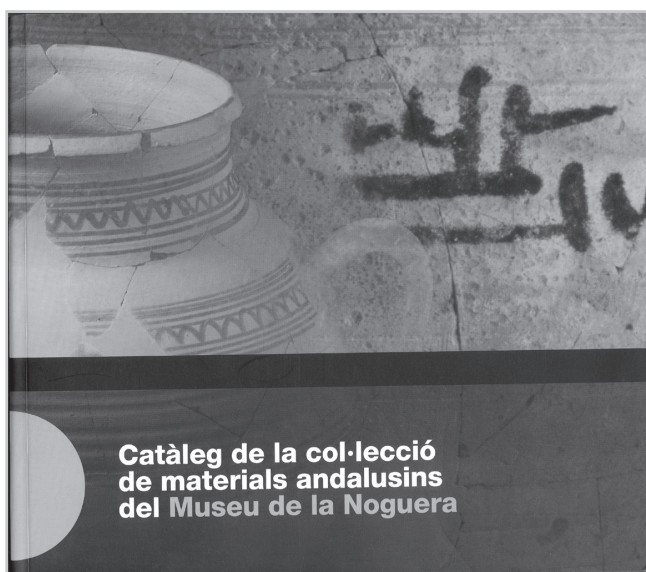
nen com a habitual (la Real Academia de la Historia o l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, el CSIC i diferents revistes universitàries, entre elles la RAP.

Resumint, el treball monumental que he comentat té valor per múltiples circumstàncies. En primer lloc, recupera per a la recerca una important necròpolis del període celtibèric final. Contribueix a recuperar el patrimoni celtibèric que va excavar el marquès de Cerralbo demostrant que se'n poden extraure no poques dades importants per a la recerca. Paral·lelament, esdevé un important catàleg actualitzat (tipus, descripcions i bibliografia) sobre un vast nombre de materials típicament celtibèrics. Finalment, es destaca com a model d'estudi i com a estímul per a propers treballs que afrontin el reestudi de les grans necròpolis protohistòriques peninsulars.

Raimon Graells i Fabregat

Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsstipendiat
der Alexander von Humboldt-Stiftung.

Catàleg de materials andalusins del Museu de la Noguera. Museu de la Noguera-Institut Municipal de Progrés i Cultura. Balaguer 2010

Han passat força anys d'ençà que Lluís Diez Coronel en el XII Congrés Nacional d'Arqueologia (Jaén, 1971) va sorprendre tots els presents amb les notícies sobre les primeres troballes arquitectòniques i ceràmiques provinents de Balaguer. Fins l'any 1973, en publicar-se les actes, no fou possible capir la importància de la troballa i l'interès que comportava la seva presència en aquestes terres. Si bé un dia foren andalusines, pràcticament ningú no tenia present que al-Andalus hagués arribat tan al nord i fos capaç de crear el que teníem davant dels nostres ulls.

Alguns investigadors, jo entre ells, sabíem de l'existència d'un Pla d'Almatà i Roderic Pita i Mercè, sabedor de la meua dèria per l'islam arqueològic, m'havia fet arribar les planes, avui gairebé oblidades, que albi-

raven un futur esponerós en aquell indret, allunyat de l'islam i poc procliu a sentir-se hispanomusulmà; denominació que aleshores imperava per damunt de totes les coses, i encara no se sabia ben bé què volia dir allò que alguns coneixíem com andalusí.

En realitat, la presència de l'islam a terres lleidatanes era impensable. Les fonts textuais romanien verges i la investigació arqueològica encara més. Fins i tot hom pensava que la producció àulica dels omeies de la gran Còrdova marwaní i, de rebot, els productes ceràmics que aleshores coneixíem com a ceràmica d'Ilbira —un miracle de bellesa amb els colors verd i manganès i amb la seva complexa iconografia, de plena heterodòxia corànica—, s'havien espargit arreu d'al-Andalus en companyia dels exèrcits califals que mantenien el poder islàmic per tota la geografia peninsular. Aquesta idea predominava i era defensada per damunt de tota altra cosa.

L'any 1973 obria nous camins mercès als quals començàvem a intuir noves dades precisament des de la perifèria d'al-Andalus: Múrcia, Almeria, Mallorca, València... Ara bé, l'interès dels organitzadors dels congressos esmentats no abastava dates tan properes a les que nosaltres proposàvem, defensàvem i arribàrem a demostrar a través de les nostres troballes.

Posteriorment, els treballs de Christian Ewert i les oportunes puntualitzacions de Dorothea Duda per força havien d'obrir-nos els ulls; i tots els qui, en aquells moments, començàvem a veure que en el segle XI quelcom especial es gestava gairebé no gosàvem afirmar-ho. Dirigir els ulls vers l'antiga *Balagay* dels textos àrabs era com veure la llum del far que il·lumina el nauta perdut dins la immensitat de la Mediterrània, que en aquells temps llunyans era, sens dubte, l'única mar que importava al nostre món.

El temps sol córrer de mala manera i aquella claror besllumada en el Congrés de Jaén de l'any 1971 ha tardat massa a convertir-se en plena llum. Això no vol dir que la investigació no continuàs, tot mantenint una o unes dedicacions que feien de la Marca o Frontera Superior un referent dins la coneixença de la vida material de les comunitats andalusines establertes a l'extrem nord-est d'al-Andalus.

Seguir de prop la tasca de Josep Giralt fou en aquells anys següents motiu d'intercanvis i visites a mesura que les coses avançaven no sempre amb la necessària facilitat que la investigació arqueològica hauria d'haver tingut. A poc a poc, i com dèiem en els primers anys d'aprenentatge, amb bona lletra, poguérem veure com la investigació es mantenia, flocava i aportava noves informacions cada vegada més suggeridores i aclaridores. Un exemple clar el tenim a partir de les troballes del portal de Magdalena a la mateixa Lleida musulmana, *Larida* il·lustre, que confirmava que les troballes de Balaguer no suposaven un fenomen aïllat, ans al contrari, eren una fita essencial per a la petita història de l'islam a terres catalanes, i una confirmació de la importància del segle XI a l'hora de difondre la cultura islàmica arreu de la perifèria d'al-Andalus. Múrcia, Almeria, Mallorca, València, Saragossa i, poc després, el llunyà oest, Badajoz, Cerro da Vila, Silves, Mértola. A poc a poc, d'igual manera que la *fitna*, la gran revolució dels àrabs, va cloure una etapa de plena esponera califal, la diàspora política, militar, literària, cultural i artesanal sorgida d'aquella calamitat, a la llarga